

(əvvəli ötən sayımızda)

M. Kaşğarın "Divan Luğət-it Türk" əsərində Türkün sözünün anlamı, ellərin topladığı yer, ata evi, ata ocağı, əcdadların yurdu kimi izah edilir. Göründüyü kimi Sumer dilindəki Turqu sözü türk dilindəki Türkün sözü ilə aradan 5000 il zaman keçməsinə rəğmən eyni anlama malikdir. Bu önəmli linqvistik dəlil Türklərin etnos olaraq və dil baxımından Sumerlərə bağlılığını bir daha sübut etməkdədir. (Mahmud Kaşğari, C. 1, 2006, Səh. 433)

Adətən türk etnonimi qədim türk ləhcələrində "türük", "turuk" şəklində ifadə olunurdu. Digər yabançı dillərdə də türk etnonimi hind qaynaqlarında "turukka-turuşka", tibet qaynaqlarında "druq-druqa" formasında ifadə edilmişdi.

Bütün bu tarixi dəlillər sübut edir ki, dünyanın bir çox bilim adamlarının Ön Asiyada e.ö. dövrlərdə türk varlığına biganə münasibətinə rəğmən e.ö. III-II minilliklərdən etibarən Ön Asiyanın və Azərbaycanın ən qədim sakinləri əksəriyyət etibarlı ilə öntürklərdən ibarət olmuş və onlar çox da fərdiləşməmiş ümumi bir prototürk dilində danışmışlar.

Tukriş Orta bürc dövründə mövcud olmuş şəhər dövləti idi. Elamdan şimalda yerləşirdi. Assuriya çarı I Şamşadad (m.ö. 1796-1775) öz kitabəsində Tukriş və "yuxarı ölkə" hökmdarlarının ona Aşşur şəhərinə xərac gətirdiyini yazır. Xammurabi də Ur şəhərindəki öz kitabəsində Elam, Tukriş, Quti, Subartunu istila etdiyini yazır. (Trevor Bryce. 2009, Səh. 718)

Bir çox müəlliflər Tuqriş və Turikkuların eyni xalq olduqlarını və Tuqrişin Turukkuların ticarət kaloniyası olduğu fikrini irəli sürürlər.

A. Spayser Turukki-Tukriş adlarına aydınlıq gətirərək yazır: "Armeniya adlanan ərazinin öncəki adı Tukriş olmuşdur. Tukriş ölkəsinin adı Qutilərə aiddir. Tukriş Elamın qonşuluğundadır. Lullibilərle eyni qrupa daxil olan Turukki və Tukri/Tikriş "r" hərfinin yer dəyişməsi ilə eyni adın müxtəlif formalarını təşkil edir". (A. Spayser, 1930, Səh. 96)

E. q. III minilliyin sonunda Tukrişdə Arisen adlı hökmdar hakimiyyət sürmüşdür. İlk əvvəl hurrilərə aid edilən Arisen adı türk dilində "cəsur adam", "nəcib adam" mənasındadır. Tukriş ölkə adı da tukri etnonimindən və axırdakı ad yaradan "ş" şəkilçisindən ibarətdir. Tukrişlər türk tarixinin gec dövrlərində Orta Asiyada öncə Göytürk imperatorluğunun tərkib

Zamu və İllipi ölkələrinin arasında, Zaqros dağının quzeyində yerləşirdi. III Salmanassarın m.ö. 858 və 856-cı illərdə Assuriyanın quzeyində və doğusunda yerləşən ölkələrə hərbi yürüşündən sonra yazdığı zəfər lövhəsində fəth etdiyi və Xəracı bağladığı ölkələrin siyahısı da verilmişdir. Bu ölkələr sırası ilə Hubuşkiya, Kirruri və Quzandır. Quzan Urmiya gölünün quzeyində yerləşirdi və Midiya şəhəri idi. Assurbanipal Hubuşkiyə Barsua kralının gətirdiyi

Ələsgər Siyablı

miyə gölünün güneyində yerləşən Barsuadan doğuda yerləşirdi. Ehtimal ki, bu ölkə hardasa Araz çayına yaxın bir yerdə yerləşmişdir.

Markvart Araziasın çayının və ölkəsinin əsl adının Arqan olduğunu yazır. Əslində çayın qədim adlarından biri də Murat sudur. Bu adların hər üçünün mənası türkcədir. Görünür, Arqan Arazias ölkəsinin və çayının adlanması yerli dillərin birindəki variantdır. Arazias adı mənbələrdə daha çox ifadə olunur.

Barsua adının oxunuşunu bəzi müəlliflər Parsua şəklində də qeyd edirlər. Barsua və ya Parsuanı irandilli və ya fars ölkəsi kimi təqdim etmə meylləri də mövcud olsa da, bir çox görkəmli bilim adamları bu fikri təkzib edirlər.

tərəfindən cənubdakı fars ölkəsinə verildiyi haqqında fikir də yanlışdır. (Djékonov İ., T I, 2012, Səh. 179)

Artur Unqnad Subirlərin Barsua və ya Parsua adlı tanrıların olduğunu yazır. Görünür müxtəlif heyvanları özlərinin totem əcdadı hesab edən bir çox öntürk xalqlarında olduğu kimi Subirlərin tanrılarında biri də türklərdə mənası pələng demək olan Bars olmuşdur.

Barsua ölkə adının subirlərin Bars tanrı adından yaranması daha gerçəkçi bir yozumdur. Bars da qurd və öküz kimi ən qədim dövrlərdən turanlı ön türk xalqlarının əcdad totemi olmuşdur. Qədim turanlı etnos olan subirlərin Bars tonemi sonradan türklərdə eponim və etnonim olaraq Barsil tayfa birliyinin adında öz əksini tapmışdır.

İngilis assuroloqu Norris də Bisütun kitabəsində Pars adının əslinə uyğun olaraq "Bars" şəklində yazıldığını və mənasının ölkə demək olduğunu qeyd edir. (Nor-

Dünya tarixinin Turan dövrü

hissəsini təşkil edən Turgeş boy birliyi şəklində meydana çıxmış, Göytürklər dövləti süquta uğradıqdan sonra öz dövlətini yaratmış və ərəblərin işğalına qarşı uzun illər ərzində mübarizə aparan əzəmətli Turgeş xaqanlığının əsasını qoymuşlar.

Əhali artımı, coğrafi-təbii şərait və digər etnoslarla baş verən münaqişə zəminində Ön Asiyadakı turanlı öntürk sumer, qut, kassi, turukku, tukriş, xatti, xalqları şimala və şimal-şərq istiqamətində köçlərə məruz qalmış, bir qismi Azərbaycan və Qafqazın şimalında, digər qismi isə ilkin yurdları olan Türkiyədə məskunlaşmışlar.

Barsua və Barsillər

Barsua Azərbaycan ərazisində yerləşən və adı çoxsaylı mixi yazılı mətnlərdə qeyd olunan Ön Asiyanın qədim dövlətlərindən biridir. Almaniyanın görkəmli assuroloqu E. Şrader Barsuanın Azərbaycanda yerləşdiyini yazır. Barsua Urmiya gölünün güneyində

xəracı qəbul edir və işğal olunmamış digər ərazisini də özünə tabe edir. (Schrader E. 1878, Səh. 164, 166)

Şrader Barsuanı Midiya ilə əlaqələndirərək yazır ki, Barsua Midiyanın batısında və Elamdan quzeydə Mannanın yanında yerləşirdi. Barsuanın xalqı Elamla və Midiyanın güneyindəki İllipi ilə birlikdə idi. Barsua ola bilər ki, Midiyanın bir tayfası idi. Barsuadan doğuda Arazias yerləşirdi. Araziasdan doğuya İllipin yanında Qarqar adlı şəhər və ölkə yerləşirdi. Quzeydə isə Ardiya yerləşirdi. Sarqon 28 Midiya tayfasının başçısını İllipdə qəbul etmişdi. (Schrader E. 1878, Səh. 173, 174)

Arazias adı Araz çayının adı ilə əlaqədar ola bilər. Arazias Ur-

Assur krallarının mətnlərində Assuriyanın hakimiyyətinə tabe olan və onun vilayətlərindən biri kimi xərac verən Barsuanın adı da qeyd olunmuşdur. Barsua Persiadan tamamilə fərqli bir ölkədir.

Midiya tarixinin müəllifi Dyakonov qeyd edir ki, Diyala çayının yuxarısında Zamua ölkəsinin və Mannanın qonşuluğunda yerləşən Parsua (elamca Pasava) akkad dilində "diyar, ölkə" mənasında olub fars dili və fars etnik adı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur və Parsuanın farsların vətəni olduğu və onların e.ö. VIII-VII əsrlərdə burdan çıxarılaraq indiki Fars əyalətində yerləşdikləri haqqındakı iddialar tamamilə yanlışdır. Parsuada hər hansı bir irandilli toponim və şəxs adı mövcud olmamışdır və bu adın farslar

ris E. Memoir on the Scytic version, Səh. 170)

Norris Əhəməni kitabələrindəki mətnləri araşdıraraq belə nəticəyə gəlir ki, mətnlərdə qeyd olunan "Arta"lılar (Artaei) adı Parsuaların, yəni Barsların (İrandlı perslər deyil) özlərinə verdikləri addır. Herodotun bəhs etdiyi Saqartalı adının kökü də bura bağlıdır və Herodot saqartların köçəri-lərlə eyni dildə danışdıqlarını yazır. Artalar köçəri sak tayfaları idi. Sak dilindəki mətnlərin məhz Artaların yaşadığı ərazidə mövcud olması belə bir ehtimal doğurur ki, Kirin əcdadları və onların mənsub olduqları tayfa bu dağlı saqlara mənsub olmuşlar. (Norris E. 1852, Səh. 201)

Əhəməni sülaləsinin banisinin adı Bisütun kitabəsində Akkamanış kimi yazılmışdır. Bu ad və Əhəmənilərin bir çox şahlarının adının əvvəlindəki Arta sözünün fars mənşəli olmasına bir çox araşdırıcılar tərəfindən şübhə ilə yanaşılır (Artakserks, Artaban və s.).

Əhəmənilərin bir çoxunun adının əvvəlindəki Arta sözü də onların Barsuanın Arta tayfasına mənsub olduqlarını göstərir. İrandlı arilər özlərinin şanlı əcdadları hesab edən hind-avropalı alimlər bu faktların üzərindən sükutla keçməyə üstünlük verirlər.

Parsua bir neçə şəhər-baylıq dövlətlərindən ibarət ölkə idi. Assuriya çarları Parsuanı tabe etmək üçün ora dəfələrlə hərbi yürüşlər etmişlər.

Urartu və Assuriya Parsuanı tabe etmək uğrunda mübarizə aparırdılar. II Sarqonun dövründə Parsua tamamilə tabe edib xəracı bağladı və Sarqon m.ö. 716-cı ildə işğal etdiyi qonşu şəhərləri də Parsuaya birləşdirdi. Parsua uzun müddət Assuriyaya sədaqətli bir dövlət kimi onun müttəfiqi oldu. M.ö. 653-cü ildə Assurbanipal Assuriyaya qarşı yenidən baş qaldıran Parsuanı Elama etdiyi səfəri zamanı yenidən tabe edir. Parsuanın kralı Kuraş çoxlu xəracı birlikdə böyük oğlunu ona girov kimi göndərir.

(ardı gələn sayımızda)